

antológiákkal kezdődik, majd Estienne bibliakiadásaival folytatódik. A nyomtatásban megjelent művek szerzőit két regiszter is tartalmazza, így nemcsak az önállóan, hanem a gyűjteményekben megjelent szerzőkre is rá tudunk találni. Külön mutató tartalmazza azon egyéb művek (tehát nem antik szerzők szövegeinek kiadása) felsorolását, amelyeknek előszavai megtalálhatóak a kötetben. Az Estienne által kiadott művek fordítóiáról, illetve az Estienne által közzéadott szövegek kiadóiáról, kommentátorairól is mutató áll rendelkezésünkre. Index tartalmazza az ajánlások címetjeit, illetve a mások által írt ajánlások szerzőit is. A görög és latin nyelvű impresszumok, a francia nyelvű magyarázatok és tartalmi összefoglalók tipográfiai elrendezése tetszetős, a gazdag anyagot könnyedén át lehet tekinteni a formás kötetben.

Estienne-t 1569–1584 között Crato von Craftheim, II. Miksa császár orvosa látta el Magyarországról szóló tudósításokkal. A tudós és Magyarország közötti kapcsolat egyes mozzanatait a kötetben is megtaláljuk. Mint tudjuk, ismeretség fűzte Zsámboki Jánoshoz. A humanista polihistor tanulmányainak egy részét Párizsban végezte, később pedig kiterjedt levelezést folytatott francia tudósokkal. Bár szövegkiadói tevékenységében fontosabb partnerei voltak Christoph Plantin és Johannes Oporinus, de Estienne-nel is szakmai kapcsolatban állt, aki Zsámbokinak ajánlotta az 1577-ben megjelent Pseudo-Cicero dialógusát. A magyarság iránti szimpátiát is talán a magyar tudós ébresztette fel Estienne-ben. 1594-ben megjelent buzdító beszédében, amelyet II. Rudolf császárhoz és a birodalom rendjeihez címzett, megemlékezik a törököktől sújtott Magyarország siralmas sorsáról, és az Európát fenyegető hatalom elleni összefogásra és harcra szólít fel. Egyéb műveiben is találunk hazánkat érő utalásokat. Rétorikai műveket tartalmazó antológiája (1575) elején szóvá teszi, hogy háborúban nem lehet művelni az ékesszólást. Később tapasztalatai a 16. századi franciaországi vallásháborúból származnak. Ehhez kapcsolódva egy közelebről nem ismert magyarral folytatott beszélgetésére utal, aki pedig Magyarország siralmas állapotáról számolt be neki. Egy másik hazán-

kat érintő adat kellemesebb hírről tájékoztat: Hérodotos-kiadása (1595) előszavában Friedrich Sylburg elnézést kér Estienne-től, amiért azt Estienne javításaival és jegyzeteivel együtt újra megjelentette. Sylburg nyomós menetségként hozza fel, hogy észak-magyarországi és cseh tudós férfiak, könyvgyűjtők sürgető kérésére járt el így.

A nemzetközi szakirodalomban Henri Estienne életművéről már számtalan tanulmány jelent meg, de az utóbbi két évszázadban átfogó mű nem született. Örülünk, hogy az Európa könyvtáiraiban szétszórta található könyvek adatait, előszavait és az ajánlásokat mostantól egy jól szerkesztett kötetben egy helyen találhatjuk meg.

EKLER PÉTER

Rypson, Piotr: Piramidy słonca labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI. do XVIII. wieku. Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2002. 351 l.

Piotr Rypson, a lengyel képvers kutatója ebben a könyvében arra vállalkozott, hogy hazája látható költészete kultúrájának a múltját a 16. századtól egészen a 18. század végéig olvasóinak bemutassa. Bizonyára nem ismeretes, hogy a lengyel és a magyar képvers múltja között néhány találkozópontra található, s ezt éppen ennek a kiváló lengyel kutatónak a könyve bizonyítja a legfényesebben.

Az európai képvers múltjával foglalkozó könyvek sora az elmúlt évtizedekben örvendetesen megsaporodott. Nyitotta a sort Giovanni Pozzi, aki ennek a műfajnak itáliai gazdag múltjáról számolt be könyvében (*La parola dipinta*, 1981.), Aczél Géza a magyar képvers jelenére és múltjára hívta fel a figyelmet már 1984-ben (*Képversek*, 1984.). Dick Higgins könyve (*Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature*, 1987.) ezek után jelent meg, amelyben a szerző sorra veszi az európai-ázsiai képvers-termést, s valamennyi ország e téren művelt kultúráját mutatja be. Így többek között sort kerít a 17–18. századi magyar képvers történetére is. 1987-ben a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek a régi és

modern képversekből és kiadványokból látványos kiállítást rendezett, s a kiállítás gazdag katalógusát (*Text als Figur. Visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne*. 1987.) Jeremy Adler és Ulrich Ernst írta meg. Hamarosan megjelent ezután Rypson első könyve (*Obraz słowa historia poezji wizualnej*. 1989.), amely elsősorban az európai képvers múltjáról szól, s ebben természetesen a lengyelek múltja bőségesen helyet kap. A sort Ulrich Ernst folytatja, aki könyvében (*Carmen Figuratum, Geschichte des Figuregedichts von den Antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*. 1991.) ugyancsak az európai látható költészet történetét tárgyalja szinte utolérhetetlen filológiai pontossággal és mérhetetlenül nagy tárgyismerettel. A sorban ezután Dirk Kampman könyve (*Das Rebusflugblatt. Studien zum Konnex von literarischer Gattung und publizistischem Medium*. 1993.) könyve következik, aki ugyancsak az európai múltból a képvers-technikákat felhasználó rejtvény-röplapok történetét mutatja be, s közöttük természetesen magyar illetőleg lengyel röplapot is ismertet. A sor végén Kilián István könyve áll, aki két nyelven (magyar, angol) veszi sorra a régi magyar képvers történetét (*A régi magyar képvers. Old Hungarian Pattern Poetry*. 1998.). Piotr Rypson itt bemutatott kötete pillanatnyilag utolsó az időben. Ez 2002-ben jelent meg.

A szerző könyvének első két fejezete az antik elődök munkájának bemutatásával kezdődik. Valamennyi, a nemzeti képvers kultúrát feltáró kötet akár a német, akár a magyar vagy más kiadások, mint például Dick Higgins könyve a világ valamennyi népének képerseiről, mesterkedő költészetéről, általában a görög latin képvers-hagyomány bemutatásával kezd a nemzeti képvers múltjának ismertetését. Ezt teszi talán egy kicsit a szükségesnél is terjedelmesebben Rypson most ismertetett munkája is. A hellenizmus kora képerseinek bemutatásával kezdi könyvét, s részletesen sorra veszi Optatianus Porfyrius, Venantius Fortunatus, Hrabanus Maurus, Nicolo de' Rossi, Jacobus Nicholai de Dacia költészetét. Ez után tárgyalja azt a kérdést, hogy az antikvitás latin költészetének hagyományait hogyan fogadta be az európai kultúra a közép-

kor és a barokk idején. A harmadik fejezetben vizsgálja a lengyel képvers igen gazdag múltját. Ahogyan eddig szinte minden országban, úgy a lengyel kultúra múltjában is a képvers költészet az iskolában talált otthonra, s felekezettől, vagy szerzetesrendtől függetlenül a költészetnek ezt a műfaját meglehetősen magas szinten és igen széles körben művelték. Írtak ebben a műfajban verseket a jezsuiták, a franciskánusok, a piaristák, a pálosok, a trinitáriusok, sőt az orthodox baziliták is. Természetes, hogy a szerzetesek világában ez a költészet vallásos gondolatok kifejezésére is szolgált, de nemcsak arra, hanem arra is, hogy iskoláikban az ifjúságot ezekkel a versszerző technikákkal megismertessék. A következő fejezetekben a képvers-költészet világi elemeiről ír a szerző, így a szerelmes versekről, a panegyrosról, azaz a dicsőítő költeményekről, a gyász alkalmából frottakról. Külön fejezetet szentel a poétikákban előforduló vizuális költészeti példatárakra, a monumentális költészetre. Majd összefoglalásként tárgyalja a vizuális költészet népszerűségét a lengyel irodalomban.

Formájukat illetően a lengyeleknél tulajdonképpen minden forma megtalálható. A lengyel költészetben az elsők között tárgyalja azt a képverset a szerző, amelyet Báthory István lengyel király halálára írt Ulrich Schober (Szober, 1559–1598). A költemény remek formaérzékkel a STEPHANUS szó betűiből figurális mezosztichont „rejtett” el a sorok közben még pedig úgy, hogy a költemény sorainak első és utolsó betűiből is kirakta a STEPHANUS szót. A sorok közepén ugyanezeket a betűket emelte ki nagybetűkkel, majd a versnégyzet átlóját X alakban összekötötte, s ennek a mentén ismét a STEPHANUS szó betűi olvashatók úgy, hogy a szöveg balról és fölülről indul a jobb alsó szögbe, s a bal alsó szögből azonban fölfelé rakja ki az említett szót. Ezen kívül minden sorban kronosztichonok segítségével kiemeli Báthory István király életének jelentős esztendeit.

Forma tekintetében a legkülönbélebb versek jelennek meg. A kereszt alakú költemény szinte általános forma. Az akrosztichonok a legkülönbélebbek. A legáltalánosabb a Krisztus monogram, azaz a görög khí és ióta betűket formáló

mesztichonok. Egy zászlót rajzoló versben viszont az IHS betűmonogram jelenik meg. Két rébus-költeményben látható a 'cor' azaz a szív alakot utánzó mezosztichon figurale, azaz a szív alakot mutató kiemelt betűk rajza.

Mínthogy ez a költészet leggyakrabban reprezentatív funkciót töltött be, megjelennek a lengyel képvers történetben a püspöki jelvények alakjára írt költemények is, így a püspöki süveg, a pásztorbot vagy a püspökgyűrű is. Tudjuk, hogy a józanságot jelképezi a kehely, a lengyeleknél jó néhány ilyen alakú verssel is találkozunk Gyakori a háromszög vagy másként a piramis alakú költemény is. Ez a hatalmat jelképezi. Hatvannál több ilyen formájú verset találtunk Rypson könyvében. Megjelenik a képversek sorában az oszlop, az oltár, sőt a díszkapu is. Az előbbi a rangot, a tekintélyt szimbolizálja, az utóbbi az úgynevezett monumentális költészet egyik válfaja. Jellegzetes forma még a kard, a zászló, a szív, a csillag. Az utóbbiból is több, összesen tizenhat ilyen alakú költeményt találtunk. A köszöntésnek ma is gyakori eszköze a virág, akit névnapján, születésnapján köszönteni akarunk, annak virággal kedveskedünk. Virág alakú költemény is akad néhány. Kedvelt figura a kör, a mely a végtelenséget, nagyon gyakran a végtelen Istent jelképezi. Ezzel párhuzamosan megjelenik a küllős kerék, ez viszont a forgandóságának a szimbóluma. Kedvelt forma a négyzet. Szenci Molnár Alberttől tudjuk, hogy a négyzet a férfiaság jelképe. Tizenkilenc költeményt találtunk ebben a formában.

Van-e kapcsolata a lengyel képvers-költészetnek a magyarral? Rége ismert tétel, hogy az országhatárok nem azonosak a nyelvi határokkal. A szerzetesi intézmények igen gyakran túlnőnek az országhatárokon vagy másként egy szerzetesi tartomány (provincia) több országban szerveződik egységgé. Az irodalom soha nem fogadta el az országhatárt tiltó táblának, a művek természetesen átnyúlnak a határokon, s bátran hirdetik a politikai elkülönítés veszélyeit. Ezért a lengyelekkel közös képvers költőink is vannak, a lengyel képvers hathatott vagy a hatott is a magyarra, s ugyanez természetesen fordítva is elképzelhető.

Ulricus Schober (Sober) Báthory István, lengyel királyt elírató költeményére Piotr Rypson hívta fel a figyelmemet. S mínthogy Balassi Bálint 1589-ben a lengyelországi Krakkóban járt, s ismereteink szerint Báthory András krakkói bíboros otthonában hosszasan időzött, biztosra vehető, hogy ezt a költeményt a bíboros könyvtárában alaposabban szemügyre is vehette, s így hathatott valamilyen formában az ő költészetére is. Ennek természetesen Balassi költészetében egyelőre bizonyítható nyoma nincsen. Legevidensebb azonban Simándi László kapcsolata Magyarországgal. Simándi horvát nemzetiségű és a lengyel-magyar-horvát provinciában működő pálos pap volt, tevékenysége összeköti a három országot éppen a közös pálos provinciának határokon átnyúló szervezete miatt. Simándi a fiatalok számára írt képvers-elméletében és gazdag példatárában következetesen Corvus Albusnak azaz fehér hollónak nevezi magát. Piotr Rypson ezért joggal adja közre Simándi László horvát pálos szerzetes költeményeit, amelyek egy lengyelországi nyomtatványban találhatóak Hiszen a Magyarországon alig ismert vers-elméletíró poétikáját Czestochowában jelentette meg 1712-ben.

Rypson könyvének bevezető tanulmányát ezután a versek bibliográfiai adatai követik. Itt viszont már nem kronológiai rendben veszi sorra a lengyel képvers-termést, hanem forma szerint, majd a kötet utolsó részében minden versnek közli a fényképét, s bibliográfiai tételeinek utalószáma egyezik a képek sorszámaival. Így könnyedén lehet azonosítani a képverset, annak szerzőjét, címmzettjét, nyomdahelyét, a metszetet készítő mestert és a bibliográfiai adatokat. Nyilvánvaló, hogy Magyarországon ez a két kötet rész használható a leginkább, hiszen itt tisztázhatók tökéletesen a nemzetközi összefüggések, a szerzői életrajzok, a használt nyelvek, a lelőhelyek stb.

Mint fentebb jeleztem a nemzetközi szakirodalomban az elmúlt évtizedekben számba vették az itáliai, a lengyel és a magyar képversek történetét. Higgins a műfaj történet világtalógusát készítette el, nyilvánvaló, hogy mi magyarok ebben a kérdésben tájékozódhattunk a lengyelektől, az olaszoktól európai egyetemeket láto-

gató, peregrinus diákjaink révén a nagyon gazdag német irodalomból. Ugyanezek a hatások érvényesek a lengyelekre is. Mint nálunk Magyarországon, úgy Lengyelországban is ez a költészet elsősorban alkalmi jellegű volt, azaz írtak képverset püspökszentelésre, magas tisztségbe való beiktatásra, keresztelőre, névnapra, érkező vagy búcsúzó vendég tiszteletére. Művelői között elsősorban a tanárokat kell említeni, akik gyakran voltak részesei az efféle reprezentatív alkalmaknak. Írták ezeket a költeményeket minden felekezet képviselői, s szinte valamennyi szerzetesrend tagjai, s ahogyan nálunk, úgy a lengyeleknél is reprezentatív műfaj volt.

Különösképpen kedvelték a manierizmus és a barokk idején. Két művészeti ágat, a költészetet és a képzőművészetet kapcsolja össze ez a műfaj. A lengyeleknél ebben a monumentális műfajban templomi freskón is megjelent a költészetnek ez a válfaja. Festők, réz- és fametszők

társulnak a költők mellé, s így fejezik ki a látható költeménnyel saját egyéniségüket, érzésüket, mások iránt érzett tiszteletüket. Nyilvánvaló a kép és a cél között szerves a kapcsolat, azaz a lengyel képvers költészetnek is kialakult a szimbolikája, s a jól ismert szimbólum-érték készítette rajzra, festésre, frásra a két művészeti ág alkotóit.

A lengyel képvers-költészet javarészből latin nyelvű. A lengyel nyelv ott is, mint nálunk a magyar, különlegesség. Kár, hogy a versek minimális méretű kiadása miatt ezek a költemények majdnem mindegyike olvashatatlan. Kár, hogy a kiváló filológus Piotr Rypson a könyv kiadása alkalmával olvasóinak ezt a minimális kívánságát elérni a kiadóval szemben nem tudta. Könyve olvashatóvá tett képversekkel sokkal értékesebb lehetett volna.

KILIAN ISTVÁN